

ԶՈՒՂԱՑԵՑԻ ԱՆՏՈՆ ԴՊՐԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԸ

1600-1700 Կ ԵՐՋԱԿԱՆ ԴԵՄՔԵՐ ՈՒ ԴԵՓՔԵՐ

ՀԱՅ - ՎԵՆԵՏ ՅՈՒՇԵՐ

ԶՈՒՂԱՑԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ՊԱՆԴԻՖՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԵՆԵՏԻԿ ԵՒ ՈՒԽՍԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ Ի ՀՈՊՄ

«Բազմավէպ»ի ընթերցողները պիտի յիշեն անշուշտ մեր մէկ խոստումը¹ հրատարակութեան մասին՝ պատմական ու գեղեցիկ յիշատակարանի մը՝ որ կը գըտնըի վանքիս Մատենադարանի թիւ 872 ձեռագիր տաղարակին մէջ, որ կ'ամփոփէ իր մէջ կարգ զպրութեան, տաղեր, Արեւագալի երգեր եւն»:

Տաղարանի ծաւալը՝ 12×17 հրդմղը, նոտրագիր, նիւթը՝ թուղթ. էջ 329: Գիրը կազմուած է հետզհետէ: Հնագոյն մասն է կարգ զպրութեան Ա. Պատարագի, յետոյ կարեւոր տաղեր և ժամամուտներ՝ էջ 17-224, զրուած 1663ին, ինչպէս 17 էջին և 181ին մէջ յայտնապէս զրուած է. «Գրեցաց և աշարտեցաց զիրքս այս ի աստուածախիւմ քաղաքն վեճեաիք ձեռամբ տրուի Անտոնի, ի րվականուրեան Հայոց Ռուի, Յուղիս անույն գ» (1663 Յուլիս 4): Ինչպէս ապա 199 էջին մէջ. «Պարձեալ ով լիրերով անմեղայիր լիրով որ զդուրութեան և զարդարացութեան աստ զրեցաց, օրինակ չկայր որ յառաջն կարգաց զրեցար ի յիշր տեղի. յետոյ զտաք զօրինակն և աստ ի վերջն զրեցաք: Ապա տաշդերն կարգաց լսու պատշաճի զրեալ կայ ի

յառաջն. սկիզբն զտցէր զցանկ զրոյս. և որ տաղ որ կամիք՝ համարովին զրեալ կայ մի լսու միոցէ. քաղցր երգով ասասչիք: Ե՞զիս զտառապեալ Անտոնի զծողս յիշեսիք՝ միով Տէր սորումայիր»: Ապա խտալերէն՝ կարմրագեղով. «Notao e 1663 libro, io Antonio Cardas Servo Dio». այսինքն. Այս զրութիւնը 1663ին է, Աստուծոյ Ծառային Անտոն Դպրի որդի՝ Պարտաշի:

Զեռագրին մէջ կազմուած առաջին մասը, 16-26 էջ, ուր կայ «տաղ ի թերանոյ մեռերոյ տասցեալ» և վերի 1663ի յիշատակարանին ակնարկած «զցանկ զրոյն» նոյնպէս 1663ին զրուած են:

Մինչ 15-17 էջերը կը վերաբերին 1687ի, ինչպէս որ 17ր էջին վրայ նըշանակուած է կարմրագեղով: Խակ 1-14 զրուած են 1690ին, ինչպէս կը վկայէ 14ր էջի յիշատակարանը. «Գրեցաց տաղն ողբեր(ց)ական ի րվականուրեան Հայոց Ռուի, ի յամսեան Սեպտեմբերի թիւ, 1690, ձեռամբ զծողի տառիս, տրուի ծառայ յետեւալ ամսենցուն Անտոն Դպրի»:

1. 1932, Մայիս, էջ 216, ծան. 2.

Գալով վերջին մասերուն (226-327) դարձեալ նոյն Անտոն Դպրին օրինակութիւնն է, սակայն ուշ ժամանակի, ինչպէս յայտնի է զըշութեան անխնամ ձեւէն, և զոր կը վաւերացնէ նոյնին մէկ ուրիշ հետաքրքրական յիշատակարանը, էջ 252. (կարմրագեղով): «Թովին Փրկչին ՈջձՆԱ (1691) և ի րվականիս Հայոց Ռու եկա ի վեճեակիք սուն կիրակոս վարդապետն և ուներ օրինակ զայս ինչ տաղեր».

(կ'ակնարկէ 226 էջին մինչեւ 252 էջերուն մէջ զետեղուածները). ապա սեւ թանաքով նոյնը 252 էջին մէջ կը շարունակէ. «Դարձեալ զրեցի ձեռամբ իմով ես Դարտաչի որդի Անտոնի տառապեալ դպիրս զայս ինչ բանի տաղերս յիշատակ ինձ և ձեռագիր իմոց, և կողակցին իմոյ, և որդոցս Յոհաննեսին, Մկրտումին, և այլ ամենայն մերձաւրացն իմոց: Եթ որք լեռներունը և կամ օրինակիք չի բերանով մեկ Աստուծ ողորմի մի՛ իմայէք. և որ առանու և ի տուրս ողորմուրեամբ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ողորմեսիք ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս ի միւս անզամ զալլաւեան իշրոյ. ամեն: Թողորիիւն շնորհեցէր զի խիստ տառապանաց միջի եի զիշերով զրեցիք»:

Ահա վերջապէս երկու եղբերը ձեռամբին զրութեան կամ խմբագրութեան. 1663՝ սկիզբ, և կատարած՝ 1691 թուականը, որով շուրջ երեսնամեայ շըջան մը:

Անտոն Դպրի իր կենսագրութեան համար գոհացուցիչ, ամփոփ տեղեկութիւններ կու տայ իր բազմաթիւ մանր յիշատակարաններուն մէջ, որոնցմէ արդէն տակարաններուն մէջ, առոնցմէ արդէն թուականներուն նշանակեցինը. աւելի լնութականներ իշանակեցինը. աւելի լնութակ մէծ յիշատակարանին մէջ զոր ստորեւ նոյնութեամբ մէջ պիտի բերենք. և որպէս տառը մէջ ըսուածին վաւերացում կարելի է յիշել հեռաւոր անկախ աղբեր մը, որպիսին է Նոր Զուուայի մէջ տպուած 1641ի համբաւաւոր և հսկայ «Հարանց Վարք»ի զեղեցիկ յիշատակարանը, ուր կ'ըսուի թէ Անտոն «Ճանիւք և աշխատութեամբ ձեռնտու» եղած է այդ զրբին տպագրութեան. որով մերձաւորաց

պէս քսանամեայ ըլլալու էր այն ատեն, և ապրած, ինչպէս յայտնի է, մինչեւ 1691 և անշուշտ դեռ աւելի վերջ ալ.

վերջին յիշատակարանը այդ թուին է. մահրը՝ Խանում, որոնք 1663ին՝ թուական մեծ յիշատակարանին՝ արդէն «են հանգուցեալ առ Քրիստոս»: Իբր հարազատ եղբայր՝ Հայրապետ. կնոջ անունը կը լոէ՝ պարզապէս կողակից ըսելով, մինչ կը յիշէ իր որդիքը. 1663ի յիշատակարանին մէջ կը յիշէ «զեստանասակ որդիիքն իմ զՊօղոսն և զՊէլիոյն» որոնք անշուշտ տնուորած էին 1691ին, և այդ թուականին կը յիշէ միայն ուրիշ երկու զաւակ՝ «որդոցս Յոհաննեսին և Մկրտումին»:

Ինքզինը միշտ գպիր կ'անուանէ, և հաւանորէն բաղրաձայն՝ եղած է և գըպութիւն ըրած վեճետիկի Հայոց Ա. Խաչ եկեղեցւոյն՝ որոնք համար օրինակեր

1. Զայնի և երգեցողութեան մասին, անշուշտ աւելորդ չ յիշել եր խրաներն ու պատուէրները, զորս աղոցեր է շարունակարար իր տաղարանի 955ն մինչեւ 132 էջերուն ասկ զոյզ զոյզ աղերով, այսպէս.

- 95 Ով որ ունի ձայն զանազան Զատղերս ասէ նա հրաշագան,
- 96 Ով որ չկարէ և զայ յատեան Եւ կամ բանայ անհամ բերան
- 97 Որ ոչ ասել կարեն ոչ իմանան Ոչ գէտութիւն և ոչ ըզան
- 98 Նոցա պիտի պինդ զաւազան Եւ կամ իշոյ մեծ խարազան.
- 99 Թէ ձայն անիս բաղցր և յըստակ Զըաներս իրաւ զայ և շիտակ
- 100 Ապա թէ ձայնդ ելնէ խանակ Քան զամպ որոտ և զըրգուակ
- 101 Զայնդ հատած լեզուտ կապակ Եւ զու ինքնին լինիս կայտակ.
- 102 Յայնժամ մարդկան լինիս առակ Եւ ատելեաց բոց խայտառակ.
- 103 Թէ զոց բանի չի հպատակ Ճշմարիտ բանին հպատակ
- 104 Ամենեցուն լինիս կայտակ Ի մէջ ժողովոյն զու ծաղուակ ...
- 111 Ոմըն կանչէ ձայնիւ ուժզին Զի յաղթեսցէ զայնին ընկերին եւն.

Էր այդ տաղարանը, և իր նորանոր տաղեր ունենալու փոյթն ալ կը ցուցնէ, ինչպէս յայտնի է վերի յիշատակարանին խօսքերէն՝ ուր կ'օգտովի տաղարանէն կիրակոս Սրբազնի մը, որ անշուշտ բիշժամանակ մնացած է ի Վենետիկ, և ատոր համար իսկ տառապանքի մատնած մեր Անտոն դպիրը զիշերով օրինակելու նոր տաղերը:

1663 ի յիշատակարանին (մեծ) մէջ՝
դպրութենէն զատ ինքզինք կը ներկայա-
ցնէ որպէս վաճառական և այդ պատճա-
ռաւ իսկ վենետիկ եկած, և հոն չորս
տարի կեցած. բայց ինչպէս տեսանք միւս
յիշատակարաններէն, ան այդ տողերը
գրելէն վերջ դեռ մինչեւ 1691 վենետիկ
գտնուած է, չեմ զիտեր երբեմն հեռացած
թէ ոչ:

Այնուհետեւ կը յիշէ իր ծննդավայրի՝
Զուղայի հոգեւորականները, առաջնորդ,
եպիսկոպոս, վարդապետ ու սարկաւագ,
որոնք իրեն ուսուցիչ և գաստիարակ են
եղած եղբեմն :

Ամէնէն առաջ կը յիշէ իր նախկին
ուսուցիչը Յոհան սարկաւազը, որ իրեն
այբովեն է սորվեցուցեր. յետոյ Սիմոն
փիլիսոփիայ և իմաստուն վարդապետը,
յետոյ Պաղտասար, Յահակ և Բարսեղ
վարդապետները որոնք «ամենեթին ջու-
ղայեցից էին» (Էջ 178), որոնցմէ կը
խսութովանի իր բոլոր ուսումն ու գիտու-
թիւնը:

Բայց մեծագոյն և լիառատ գովասան-
քով կը դրուատէ « Տարունեաց բարունն
զիեսարեցի յիմաստուն Խաչատոր վարդա-
պետ և արհիեպիսկոպոսն որ եր տեսուչ և
հովիր բանաւոր հօտի Ըստահան Զորդայոյ
Ամենափրկիչ վաճիցն » :

Եւստուգիւ կ'արժէ որ քանի մը ծառոթութիւն աւելցնենք հոս՝ այս անուանի եպիսկոպոսին մասին, քանի որ այնքան սերտօրէն և պատուզ կապուած է իր անունը հայ տառի և տպագրութեան հետ, այդ նախնական առջևութեան

Անտոն Դավիթ Խաչատրյան (հայ տպ.):
սած գովեստին քով կը յիշէ իր ուսման

տարիները՝ աւելցնելով «զի յայն ժամանակն ի միում ամի տպեցաք հինգ հարիբ Հարանց վարք ձեռամք մերով ի տպագրատուննեն Խաչառուր Վարդապետին» :

Որուն զուգակշիռ տեղը կամ լրացումը
կը գտնենք իսկապէս յիշեալ « Հարանց
վարք»ի՝ յիշատակարանին մէջ Խաչա-
տուրի կողմէ. «Թվին ԱՂ (1640-1) ի
ի քաղաքի Շօշ որ և Սպահան, յանապատն
նոր Զորդայոյ, ի ... ձեռամք նորաստ Խա-
չատուր վարդապետի՝ Կեսարացոյ : Որ
բազում աշխատուրքեամբ հանդերձ միարան
ուխտից հազիր կարացար այսպահս ի յայտ
թերել: Զի ոչ որսոր յումեքէ, և ոչ տեսեալ
ի վարպետէ. այլ ի տեսչուրքենի հոգոյն, և
աղօրիք հոգեւոր Հօրե Ալերոյ Տէր Մովսէս
կարողիկոսի փոխեցելոյ առ Տէր...»:

Խաչատրւը եպիսկոպոս ապա կը յիշէ ի՛ը
աշակերտները՝ յորս և Անտոն Դալրի վե-
րոյիշեալ ուսուցիչ՝ գաստիարակները «Տի-
շեաչիք զնողեառ որդեակիք իմ զՏէր Սիմօն
վ. ն և զՏէր Դաւիթ² վ. ն ... և զպատ-
ռական Ծերուանի Տէր Մկրտիչն . եաւու

1. Տպ. ի Եսոր Զուգայ. 1640-1. Առեջակիր 30×24
երկսիւն մանրատառ (սրբազնուած օրինակ մ'չ մհրը,
նուիրուած ֆիր. Կոմիլիրէ առ Ուխտա՝ շատ զեղեցիկ
ընծայականով):

2. Գաւկիթ մին է լաշչատուրի աշակերտներէն որում
մասին Առաքելութեանց ձեռազիր մատեանը կ'ըսէ և
մէջ այլու. «... Ջուրայեցի, բարեպաշտ ծնողաց զա-
ւակ, նախնիօց և սերիւր յոյժ ազնուատոհմ, երկիւրած
յԱստուծոյ, և ամօթիւած ի մարդկանէ, բարեբարոյ և
հեղանողի, վարուրն առաքելնի և սիրող սրբութեան,
կրօնիւրն պարկեշտ յամենայն իրս, ի յուտել, ի յըմ-
պել և ի զգենուլ, ատեցող ծուլութեան և փառամոլու-
թեան, արտասառող և աղօթարար յարաժամ... մինչ զի
յիշելն զտենչալի անուն Փրկչին՝ լի լինէր աչքն ար-
տաստօք... զիթէ տեսաք աչօք միրովք զամենայն

գարդապեսս, և պիտուպոսս և կաթողիկոսս, և ոչ զատք
համեմատ նմա»։ յետոյ կը շարունակէ զովհստով յիշել
թէ աշակերտ էր մեծ և տիեզերալոյս Խաչատուր Կիշ
սարցոյն, և վերջինս աւ իր կարգին աշակերտ Պուշ-
սկա կաթողիկոսի (1629 - 1633) «որ եղեւ երկրորդ
լուսաւորիչ տանս Արամեան» թէ՛ հոգեւոր կարգով, և
թէ՛ Ս. Եշմիածնի վերաշնութեամբ, ինչպէս նաեւ սիր-
ուալիր վերաբերումով Հռոմի Ս. Քահանայապիտին հիմու-
թյու տեսակէտով կը մեկնաւու Անտոն Գորկի յիշատա-
կարանին մէջ եղած բարեպաշտ զգացումը հանդէպ Եշ-
միածնի կաթողիկոսին՝ մէկ լուսաւոր և պատուի առաջա-
պահ աշխատավոր աշխատավոր աշխատավոր աշխատավոր

զաշակերտակից սոցին զՏէր Բաղրամյան, զՏէր Մահակն, զՏէր Յովանէսն, զՏէր Նիկողայոսն, զՏէր Միքայէլն, զՏէր Աւետիսն, զՅովսեփն և զմեծ Յովանէսն : Եւ այլեւս բազումք մեծամեծք և փոքրուեք առ չափանակնեն և ահեղեն, և ամենեներեւուն տուրի և իր տպարանին համար և իր իսկ (Անտոնի) մասնակցութիւնը « Հարանց Վարք » ի տպագրութեան մէջ, ինչպէս կ'ըսէ « Զի ի յայն ժամանակն ի միուն ամի տպեցաք հինգ հարիւր Հարանց վարք ձեռամբ մերով » :

զր ասաբուրբակն և յիշալ, և առաջ է ոժակակ են այս գործոյ . ոմն ի բղբի շինութեանն. զի զրուդրսն եւս ի տանէ եմք շինեալ, բայց եթրի լաւազյնն դժուարու գիշտ լինելոյ սակո. այսպէս ձեւն եւս այժմուս, անեղաղիր լերոք : Թերեւս յառա չանարով շատ եւս լինի. ոմն ի կազմորիշն զրոցս, ոմն ի սրբագրութիւնն և այլք յայլ խնե գործս . . . », և վերջապէս, ինչպէս Անտոն կը յիշէ աշակերտած ըլլալ այն անձանց որոնց անունն հոս ընդգծեցինք, նոյնպէս թէ ինք աշակերտած է Խաչատուրի՝ հոս ալ զուգահեռորէն կը գտնուի նոյնինքն Խաչատուրէն զրուած. « Դարձեալ յիշեցէք ի մաքրափայլ և ի բաւա ձաձանչ յաղօրս ձեր, որք օգտիք ի տմանէ կարդարով կամ օրինակերպ. զփոքը զոյն աշակերտան իմ, զՃեր Յակոբն, զՄարգարեն, զՀայրապետն, զԱնտոնն » : (Այս ինքն մեզի ծանօթ Անտոն Դպիլին և իր եղբայրը Հայրապետ) :

Երկար մէջքերումին մէջ գարձեալ կա
ըելի է տեսնել Անտոնի գովեստը Խաչա

հանայապետին՝ միւս կողմէն, շրջանի մը մէջ՝ ուր սերտ էին յարաբեռութիւնները և գեռ պիտի շարունակուէին մինչեւ օրերը Կահճապետ կաթողիկոսի (1691 - 1707) յառաք վերջինն է որպէս սիրոյ և յարգութեան յարաբեռութիւն մշակող իր թղթերով առ Ա. Քահճանայապետը, Մինչ անդին Ունիթուններու ծայրայեղութիւններն և լոստելի զործերէն ստեղծուած դարաւոր զգուանին և ատելութիւնը, և Ա. Պուսի մէջ պատրիարքութիւնը իրարու ժեռոքէ իւլող քանի մը փառասէրներ՝ տիտուր և արիքոս դար մը բացին, եղբայրատեաց կոստի և եկեղեցական անջատման և չէզոքացման. ի վիաս հայ ազգին հոգեկան միութեան:

Պատմականութիւնը՝ ան յակամայս Զուգայի առաջնորդ կը մեռնաղբուրք Փիլիպպոս կաթողիկոսէն (1635-1655) և կը ճովուէ Զուգան, շինհեռով Ամենափրկար վանքի տաճարը Հայութայարկ և երկնացատակ յօր ուսածով... և ես նկարել զանազան զեղօթ՝ երանից երս զունով, ոսկենիկար յօրինուածով, և երգին երգին ծակոց...», յետոյ կ'ընդդրամակէ զանեթ, կը զարգա-

տուրի և իր տպարանին համար և իր իսկ
(Անտոնի) մասնակցութիւնը « Հարանց
վարք » ի տպագրութեան մէջ , ինչպէս
կ'ըսէ « Զի ի յայե ժամանակն ի միուն
ամի տպեցաք հինգ հարիւր Հարանց վարք
ձեռամբ մերու» :

Խաչատրւի մասին Պ. Յարութիւն թ. Տէղ Յովհանեանց իր «Պատմութիւն Նոր Զուղայու որ յԱպահան»ի¹ մէջ կ'աւանդէ թէ ո՞րպէս Ա. Էջմիածնէն կու գայ նուիրակի պաշտօնով, և ժողովլուզեան խնդրանքին վրայ 1620ին առաջնորդ կ'ըլլայ: Իր վրայ մեծ գովեստով կը խօսին: Շատ աշակերտներ հանած է, ինչպէս տեսանք մաս մը յիշուած. շինած է հայկական տպարան մը, որու մասին իրաւամբ կ'ըսէ Յովհաննէսեանց թէ «որ համարի առաջին տպարան ի մէջ ազգի Հայոց ... ինքնին զտառսն ձուլելով»: Յետոյ սակայն ինքնահնար արուեստը զարգացնելու դիտումով՝ ան խոտալիա կը զրկէ Յովհաննէս վարդապետ մը, որ նախ Վենետիկ կու գայ, հոս չհաւնելով գտնուած գրերուն, կը քաշովի Լիվոռնոյ³, մասնագէտնելու ցով ուսումնասիրելով և անկից է որ լաւ մը հմտանալէ վերջ տպագրական արուեստին՝ կը դառնայ Զուղայ և կը զարգացնէ տըլարանը, որ սակայն միշտ ընդհատ կեանք

եկեղեցական երգն և փիլիսոփայական ու աստուածաւաբանական ուսումնակերպ, ունենալով 29 աշակերտներ, «յորոց լին եպիսկոպոսացան առ ժամանակաւ նորին, լին եղեն վարդապետթ, և մետասանքն քահանայացացան», Վարդապետներէն՝ Յակոբ՝ յետոյ կաթողիկոս կ'ըլլայ (1655–1680). Դաստիթ կը վախճանի 1683ին:

1. **Տաւ.** և **Կոմ.** Զուզակ. և տպարանին **Ամենափրկչեան**
||. **Վահաց.** 1881. թ. Համ. էջ 18-23.

2. Տես «Ազգարար» օրագիր. Կալկաթայ, Համ. Ա. Պիտ. Բ. էջ 14:

3. Ամանց սխալմամբ Յովհաննէսը Ամսղերտամ կը դրիհն, մինչեւ ան Մատթէոս Սարկաւազ Ծարեցին ըլլալու է որ Հուղայեցի Յակոբ Կաթողիկոսին օրով գրկուեցաւ Եւրոպա, և Վենետիկոյ մէջ չզանելով աջու զակ գրածոյլ, ուզեց Հոռոմ անցնիլ, այն տեղի տարածմամ մահերը իսպաննեցին, որով անցաւ Ամսղերտամ, ուր հազիւ Ոսկանի եղբօր օգնութեամբ զործն սկսած կը մահօժանի.

կ'ունենայ, և երբեմն դարով իսկ, ինչ-պէս 1688էն մինչեւ 1880:

Ունիթոռական ազգեցութեան դէմ՝ որ
ճնշող էր այդ վայրերուն մէջ՝ կը սկսի
պայքար մը, որ դժբախտաբար հակառակ
իր հայապաշտպան դիտումին՝ առանց
կրօնական ատելութեան եւ հերձուածի
սերմերու չի մնար:

Անտոն Դավիթ միջնադարեան բանաձեւով խիստ նզովքներ սպառնալէ¹ յետոյ անոնց՝ որ կը յանդգնին եղծել կամ թուզի կտրել կամ հեռացնել Ս. Խաչ եկեղեցիէն, որուն համար յօրինած էր այս տաղարանը, կ'աւարտէ առաջին մասը, և կը կցէ քանի մը դէմքեր ու դէպքեր։ Եւ ամէնէն առաջ զՅակոր կաթողիկոս՝ որուն օրով կը գրէ իր տողերը (Թօժթի = 1663)։ Բայ Անտոնի գրածին՝ Յակոր կաթողիկոս Ռձէ = 1668ին Սպահան (Զուղայ) գացած է Շահին քով, Ս. Էջմիածնի նորոգութեան եւ այլ հարցերու համար։ Որմէ վերջ կը պատմէ իր ուխտագնացութիւնը դէպ ի Հռոմ «Թիվին Հայոց Թօժթի (= 1655ին) Ապրիլի ամսոյն ժբ. » երբ իսկապէս նոր վախճանած էր իննովկենտիոս Ժ. Վ. Քահանայակետը և անոր յաջորդեր էր Աղեքսանդր ի:

Հոս, եթէ թուականի (1658) սխալ
մը չէ գործուած Անտոնի կողմէ, հարկ
է ըսենք թէ, Անտոն Դավիթ յետ իր ուկո-
տագնացութեան ի Հոսոմ 1655ին՝ դար-

Տաղագիր մի վասն պայծառութեան եկեղեցւոյ որ ի ժամ սուրբ պատարագին ո՛չ կայր տաղ մի որ ասէաք. բարերար եւ ողորմանն Աստուած արար ողորմութիւն տառապեալ ծառայիս, որ նորին սուրբ շնորհիւն եւ առատ բարերար ողորմութեամբն կարացաք այսքանս ի յայտ ըերեւ. որպէս լոմափող կնոջ այրոյն ի գանձանակն. նոյնապէս եւ ես ի նուաստութենէս իմմէ ընծայեցի առ ձերում սրբազն մեղսաքալիչ քահանա յիցդ եւ սրբամտունդ սարկաւագացդ. եւ եթէ հաճոյ լինի կամաց ձերոց շնորհք ի Տեառնէ Ե՛, զՏեառնէ գոհացարուք. եւ եթէ ո՛չ ներեցէք իմում տկարութեանս, զի կարն մեր այս Եր. եւ եթէ գտաննէք սխալրւթիւն ինչ գրոյս եւ խոշորութեան կողմաննէ անմեղարիք լերուք. քանզի գիտէք ամեննեքին զվարս կենցաղավարութեան վաճառա-

1. Անտոն Գալիք սպովեթ տեղ անշուշտ ձեռքը պիտի համբուրէր Ալշանի որ «Զատադարանս զայս եղիս Ա. Ղետնի Վ. Մ. Ալիշան, ինչպէս զրած է Հ. Գ. Զարբրհանալեան ձեռազրի պահպահակին վրայ, յեկեղեցաման Հայոց որ ի Վեհսեփի տո երի Արբոյ Խաչի եկեղեցւոյն», և զետեղած զայն հազարամետ խնկարոյլ Աւետարաններուն և Լամբրոնեան մասունք ձեռազրին ըսկ ի Ս. Ղազար.

կանին. չորս ամ յամեցայ ի Վէնէտիք քաղաքին վասն վաճառականութեանս իմոյ. ո՞չ եղեւ օր մի եւ ժամ մի որ անհոգ եւ անտրտմութիւն անցուցեալ էաք. սակա ոմանց ընկերակցաց իմոց եւ ատելեացն Աստուծոյ որ հանապազ խուժանս տրտմութեան դիզէին ի վերայ իմ, ապա ինդէրեմ ի բարերարէն որ թողէ նոցա զյանցանս նոցա. քանզի մեղք իմ բազում են եւ ես տանջիմ ի մեղաց իմոց, ըստ մարգարէին թէ անօրէնք իբրեւ զժով ծվեսցին եւ հանգիստ մի՛ գտցեն. նոյն սարասի ես զառածեալ մեղաւորս տանջիմ վասն անօրէն գործոյս իմոյ. քանզի մեղք իմ բազում են յոյժ, ծանր են քան զաւազ ծովու. եւ ես ծանրաբեռնեալս մեղօք առ ոտս անկեալ ծեր ամենեցուն եւ երեսս ի գետնի դնելով եւ հող ոտից ծերոց ի վերայ գլխոյ իմոյ ցանելով ինդէրեմ մեղաց իմոց թողութիւն: Դարձեալ աղաչեմ յիշել ի Տէր զբոգեւոր ուսուցիչն իմ եւ զվարպետն զշուղայեցի սարկաւագ Յոհանն որ ի տղայութեանս այբ ու բենից եւ սաղմոսի կիսոյ չափով ուսույց զիս, ի բերանով Աստուած ողորմի ասացէք: Դարձեալ կրկին անգամ աղաչեմ յիշել ի Տէր զիակատար ուսուցիչըն իմ ըաբունեաց ըաբուն զկեսարեցի իմաստուն Խաչատուր վարդապետ եւ արհի եպիսկոպոն որ էր տեսուց եւ հովիր բանաւոր հօտի ըՄպահան Զուղայ ամենափրկիչ վանիցն: Եւ հանճարեղ փիլսոփայ եւ իմաստուն քաջ Սիմէօն վարդապետն զշուղայեցի: Եւ զՊաղտասար վարդապետն: Եւ զՄահակ վարդապետն: Եւ զԲարսեղ վարդապետն որ սոքա ամենեքին զշուղայեցիք էին: Եւ ես մեղաւոր ծառայս աշակերտեցայ սոցա. եւ առ ոտս սրբոցս ուսայ զամենայն որ ինչ կարն մեր էր, որ ինչ եւ գիտեմք ողորմութեամբն Քրիստոսի եւ աղօթիւք սոցա ուսաք այսքանս որ ունիմք. զի ի յայն ժամանակին ի միում ամի տպեցաք հինգ հարիւր հարանց վարք ծեռամք մերով ի տպագրատունն Խաչատուր վարդապետին: Դարձեալ ո՞վ հարք եւ եղբարք ո՞չ թէ ի պարծանս անձին համարելոյ ինչ գրեցի զայս. քա՛ւ իիցի: Ա.ՅԼ սակա այն պատճառին գրեցի որ զնոքայ ի բերանով յիշէք, եւ նոցա սուրբ աղօթիւն եւ բարեխօսութիւն ծեզ եւ մեզ պաշար առնոյք. որ եւ ինդէրեմ ի բարերարէն որ Բանն Աստուած անճառ միածինն զվերոյ գրեալ վարդապետքս ընդ երկոտասան սուրբ վարդապետացն դասակից եւ պսակակիցս արասցէ. ամէն: Դարձեալ երրորդ անգամ աղաչեմ յիշել ի Տէր զմարմնաւոր ծնողըն իմ եւ սնուցիչքն զբարեսէր հայրն իմ զմահայտեսի Ղարտաշն. եւ զմայրն իմ Խանումն. որք են հանգուցեալ առ Քրիստոս. որ եւ բարերար ող(որ)մածն Աստուած թողէց զյանցանս նոցա եւ արժանիս արասցէ ի վերինն Երուսաղէմի: Դարձեալ չորրորդ անգամ աղաչեմ յիշել ի Տէր հուսկ յետոյ ծեր ծառայից ծառայ զՄնտոն դըպիրս. եւ զեղբայրն իմ Հայրապետն. եւ զկողակիցն իմ. եւ այլ այլ ամենայն մերձաւորք արեան իմոյ: Եւ զնորահասակ որդէիքն իմ. զՊօղոսն եւ զԳշխոյն որ Աստուած զնոսա ընդ երկայն աւուրս պահեցէ խաղաղական կենօք եւ պարագայց ամօք ամէն: Դարձեալ որք ուսուցին մասն ինձ բարի. կամ անարգիս պատիւ եղին, հատուսցէ Տէր զվարձս նոցին իբր արժանոյ թէ արարին. ո՞չ թէ միայն որք սիրեցին, Տէրն ողորմի զիս ատողին. հանուրց ծնելոց աւազանին. որք մերձակայք եւ որ հեռին. որք կենդանիք յատիս լրւսոյ. եւ որք նընչենն առ Աստուծոյ: Զոմանց հայցել միշտ պահելոյ: Խաղաղական կենօք բարւոյ: Զոմանց հայցել հասանելոյ. անճառ կենացն հանդերձելոյ: Դարձեալ աղաչեմ զծեզ ո՞վ խաչ յուսնկալ կրօնաւորք եւ մեղսաքաւիչ քահանայք եւ սրբանունդ սարկաւագունք. եւ մանկունք սուրբ եկեղեցւոյ. որք օգտիք ի ամանէ կարդալով. կամ օրինակելով, ի բերանով Աստուած ողորմի ասացէք ծեզ յիշողացդ, եւ մեզ յիշեցելցս առհասարակ ողորմեսցի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ի միւսանգամ գալստեան իւրոյ. ամէն: Դարձեալ աղաչեմ ո՞վ սուրբ ընթերցողք որ ինսամով պահեք զգիրքս, չըկամթուցանէք մոմ ի վերայ. կամ թէ եղծէք զգիր տրայ: Ո՞վ ոք յանդըզնի լըրբաբար հատունէ թուղթ ի ամանէ. կամ թէ հանէ ի Առը Խաչ եկեղեցւոյս Վէնէտքրյ զգիրքս զայս. մասն Յուղայի առցէ. եւ զպատիմն Կայէնի. եւ ընդ Քրիստոսի խաչահանուացն դասեսցի. ամէն:

Արդ գրեցաւ եւ աւարտնցաւ գիրքս այս ի աստուածալինամ քաղաքն Վէնէտիք թեռամբ տրուփ Մատովի: ի Թվականութեանն Հայոց, Ռուժիք, յուլիսի ամսոյն: Դ: Եւ հայրապետութեանն Էջմիածնոյն սրբոյ, Հայոց Տեառն երիցս երանեալ սուրբ հօրն մերոյ եւ հովուապետին քաջ վիխստիք ջուղայեցի Յակոբ կաթողիկոսին որ Կրկին լուսաւորիչ եղեւ Հայաստանեայց եւ տանս Հայոց զի յորժամ որ ըՍպահան էր Թվականութեանս Ռ.Ճ.Ճ. եւ ես տրուփս առ ոտքս նորայ ի ծառայութեան կայի. որ ի դուռն թագաւորին եկեալ էր վասն բազում պատճառի սակս բարեկարգութեան եւ հաստատութեան սուրբ Էջմիածնայ եւ ամենայն եկեղեցեաց տանս Հայոց. որ եւ բարերարն Աստուած քայլրացոյց զսիրտ թագաւորին. եւ կատարեաց զամենայն հայցուածս սրտի նորա. եւ բարձրագոյն պատուով եւ խըլայիւք ուղղեւորեաց զնա ի սուրբ Էջմիածինն: Եւ իշխանութեանն ըՍպահանոյ Ջուղայոյ վանիցն սուրբ ամենափրկչի հեզահոգի արհի եպիսկոպոսի առաջնորդի եւ հովուին մերոյ. Դաւիթ վարդապետին: Եւ ի թագաւորութեանն Պարսից երկրորդ Շահապաղին. որ բարիոք եւ ողորմութիւն ունէր ի վերայ քրիստոնէիցս ազգի: Եւ ի ժամանակս սուրբ պապին Հռոմեյ Աղեքսանդր եօթներորդին որ եւ ի սորայ ժամանակին գնացի ի մեծն Հռոմ. ի յայն ժամանակին վաղհանեալ էր պապն Ինօցէնցիոս (Ճ.Քրորդի¹). Եւ նստուցին (Ճ.Քրորդի²) Աղեքսանդր սուրբ պապն յաթոռ նորա. եւ ես մեղաւոր Մատոնս շրջեցայ յամենայն տեղիս սրբոյն Պետրոսի եւ Պողոսի եւ այլ ամենայն սրբոց. եւ գնացի ի պալաց սրբոյն Պետրոսի եւ խնդրեցի ի մեծամեծաց մտանել ի ներքս առ պապն եւ շնորհեցին ինձ դիպող ժամ մի. Եւ գնացի ի ներքս. Եւ համբուրեցի զոտս հօրն մերոյ սուրբ պապին եւ շնորհեաց ինձ օրմնութիւն մի եւ ունիմ հանապազ ընդ իս. յայնժամն էր Թվին Հայոց Ռ.Ճ.Ճ. Ապրիլի ամսոյն Ճ: Դարձեալ իշխանութիւն այժմուս ի սոյն քաղաքի Վէնէտքոյ, Պոմէնիկո Կոնդարին դուճին: Եւ հոգեւոր հօրն մերոյ եւ հովիւ, եւ սպասաւոր Սուրբ Խաչ եկլիղեցոյս թօխաթեցի տէր Սահակին³:

Աըթ գրեցի զսա յիշատակ ինձ Անտոնիս, եւ ծնողացն իմոց, եւ կողակցին իմոյ, եւ ամենայն մերձակայիցու. եւ որ յիշէ զմեզ միով տէր ողբրմեայիւ եւ ինքն յիշեալ լիցի ի յաւուրն ատենի ուր նըստի Միածինն ընդ յաջմէ Հօր առատ բարերապն. եւ Նըմա փառք եւ անզրաւ յաւիտեանս յաւիտենից ամեն:

Հ. ԵՎԻԱ ՓԵԶԻԿԵԱՆ

1, 2. Փակագծեալները լուսանցքին վրայ՝ նոյն զրչէն,
3. Հայոց նախկին բնակութիւնն ի Վենետիկ՝ 1253ին է, Ծիանի գուբրէն նուիրուած տան մը մէջ, Ա. Խաչ
կեղեցւոյն տեղը: Բայց եկեղեցին ուշ ունեցած են, նախ մատուռ մը, և այն՝ 1513ի ատենաները, ինչպէս կը վե-
այէ Սոյներու 1514ի ինդրապղբը: Բայց անկէ վերջ երկար ատեն դեռ հայ քահանայ չեն ունեցած: 1579ի «Ասհ-
անապղութիւն պազիս հայոց» վաւերապղբը կ'ըսէ. «Քչմիածնի կաթողիկոսական աթոռէն քահանայ մը զայ և
սսուածային պաշտամունքը կատարէ»: Առաջինը կ'ըւլայ 1606ին, Տէր Յակոբ երէց Ամդեցի. վախճանած
611ին, Յաջորդները մեղի անծանօթ են: Անտոն Դպրի յիշած Սահակ երէց թոփաթեցիթ ծանօթ է մեղի ԶԸ.
Եւետարանէ մը (Գրչ. 1654ին) որուն յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ. «Ես մուտասու և ստրուլս ամենայթի,
յահակ երեցս, հրամանաւ երջանիկ հայրապետին մերոյ Տեառն Փելապասոսի կաթողիկոսի ամենայն Հայոց, կացի
իրը ամ և վեց ամիս, առ և քահանայազործութիւն Հայոց վաճառականաց և Երեւման Ա. Խաչ եկեղեցւոյս»:
Կանագրին վրայ, ինչպէս Մէրտիմցի Տէր Թաղկոս մը, որդի Յոհաննիսի (Թուականն եղծուած է տա-
առուր սսուածաբան Վրդ. կարնեցին: Սա կատարած է նուիրակութիւն մը առ Նահապետ կաթողիկոս յէջ-
իածնին իննուովենախոս Ժիր կողմէն, 1698ին, իսկ Ա. Խաչի հովի մացած է 1708-1840, ուսկից մեռ Օւեսին

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՄՇԱԿԱԴՐԵՐ

የኢ.ፌ.ዲ.ሪ. የሰበር ትኩረት

Նիւթապաշտ է ներկայ դարս: Գեղեցիկ ձրացուցած են Այնշաբայնը առանց հաս-
արուեստները առւժած են առհասարակի: Կընալու՝ թէ ի՞նչ կ'ըսէ ան:

Այս երեսոյթը կարելի է բացատրել: Վարակուած են, և իրենց հետ վարագիտութեան զարգացումով՝ աճած է կած ժողովուրդը, որ (réclame) տարբերակութեան սպառմեամբ փողանքով կր շարժի:

թիւը բոլոր անոնց՝ որ զայն սորվելով
փոր կշտացնել կը կամենան։ Գիտութիւնը
գիտութեան համար սորվողներու թիւը
շատ քիչ է, և եթէ կան՝ անոնք անօթի
կը մնան այնպէս՝ ինչպէս բանաստեղծը,
նկարիչը, երաժիշտը, բանդակագործը։

Այս վիճակն ստեղծած է դասակարգ
մը զիտութեան սիրահարներու, որոնց
նպատակը՝ ինչպէս ըսինք՝ ազնուական չէ
և նիշրին հետ կապուած։ Անոնք կարծե-
լով որ միայն իրենց սորվածն է դրական
և գործեական, տեսակ մը արհամարհանք
կը տածեն զբականութեան և միւս ար-
ուեստներուն հանդէպ, առանց զիտնալու-
որ ճշմարիտ զբականութիւնը հայեցողա-
կանին հետ շատ բան ունի իր մէջ գոր-
ծնական։

կարդացած են քանի մը սիրահարական, արկածախնդրական վէպեր և կարծած են թէ այդ է զրականութիւնը, բեմերու առջեւ լսած են «Ճագ»եր՝ և խորհած են թէ այդ է երաժշտութիւնը, դիտած են պատառի վրայ «ապագայապաշտ» ներկի խոյանքներ՝ և համոզուած են թէ այդ է նկարչութիւնը, քարի բեկորներ տեսած են՝ պզտիկ տղոց շինած ձիւնամարդերէն աւելի այլանդակ՝ և կարծած են թէ այդ է արձանագործութիւնը։ Զեն այցելած թանգարանները, լաւ չեն ճանչցած դասականները, արհամարհած են զանոնք, արդի մարդու սնափառութեամբ, և իրենց եղկելի ուղեղով եօթներորդ երկինք բար-

ացուցած են Այնշտայնը առանց հաս-
նալու՝ թէ ի՞նչ կ'ըսէ ան:

Վարակուած են, և իրենց հետ վարած ժողովուրդը, որ (réclame) սարողանքով կը շարժի:

Փարիզի «Opera»ն, Միլանի «Scala»ն
ամապէս մեծ կորուստի կը մատնուին:
արդիկ, հիմակ խլացուցիչ «Ճագ» երէ
մերկ սրունքներէ աւելի համ կ'առնեն:
իւթապաշտ է գարը զոր կ'ապրինք

*
* *

Կեօթէի հարիւրամեակին առթիւ, թուա-
տութեան խեղճուկրակ սպասարկուներ
անդգնեցան մեքենայի մը կառուցուածքը
նոր բարդ անձնաւորութեան հետ բաղ-
ատել, և նոյնիսկ յայտնեցին՝ թէ առա-
հնն աւելի շահեկան կր գտնեն :

Մերենան, առանց սրտի և հոգիի, գե-
աղաս համարեցին շնչող տարրէ մը՝ որ
ու բարձր իմացականութեամբ եթէ կա-
նար՝ կարող էր իրենց պէս և իրենցմէ-
ւելի գնահատել զիտութիւնը իր բազմա-
ողմանի երեւոյթներով։

Այդ երանելիները չխորհեցան, աւելի
իշտ՝ չկրցան խորհիլ թէ մեքենան մտցի-
սրդիւնք էր և զայն հնարող գիտունը, որ
ով գլխուն մէջ խելք ունէր և կուրծքին
ուկ սիրու, չէր կրնար կոյր մնալ գեղե-
իկին հանդէպ, պիտի գիտնար մտածե-
լրան, զգալ անոր հրապոյը և գնահատե-
այն։ Այդ գեղեցիկը արդիւնքն էր զայ-
րաբմնաւորող պատճառին, հեղինակին
նչպէս մեքենան արդիւնքն էր զայն հնա-
ողին, գիտունին։

Ճշմարիտ զիտունը կը հիմնայ ճշմարի-